

Ungdoms deltakelse i lys av makt og anerkjennelse

Bente Hasle

Sammendrag

Artikkelen legger ut med å diskutere rettigheter og juridiske begrunnelser for unges deltakelse. Deretter settes fokus på unges utsikter for å erfare deltakelse i de norske familiene. Med henvisning til flere undersøkelser argumenteres det for at «nye» egalitære familier legger gode forhold til grunn for at ungdom skal få være aktivt deltakende – de unge forventer at foreldrene er «kjærlige sjef». I forhold til barnevernet og ungdomspsykiatrien blir barn og unges muligheter, som brukere, for deltakelse og medvirkning analysert i lys av Axel Honneths anerkjennelsesteori, og konklusjonen er at de her opplever en dobbel stigmatisering – gjennom de sosiale konstruksjonene av kategoriene «ungdom» og «psykisk syk».

Abstract

In this article I use Axel Honneth's theory of recognition to discuss the prospects that young people have of experiencing themselves as being participants in Norwegian families. The article presents studies that are showing that the new «egalitarian» families offer their youth good conditions for participation; in these families parents are expected to be «loving bosses». Regarding young people's prospects for participation as users of mental health and child welfare services I argue, referring to Honneth's theory, that they in these contexts experience a double stigmatization; through the social constructions of both «youth» and «mentally ill».

Innledning

Som barnevernspedagog, spesialpedagog, skolefritidsleder og høyskolelektor i førskolepedagogikk har jeg lenge vært opptatt av barn og unges medvirkning og har erfart at barn har kvalifiserte meninger om forbedringer i sitt eget liv. Forbedringer som ofte har latt seg realisere – når man først har fått bearbeidet motstanden hos de voksne. I tenkning og praksis har jeg aldri lagt barns rettigheter til grunn, men mer en etisk forståelse av barns deltakelse. Gjennom arbeidet med temaet «Ungdoms deltakelse og selvbestemmelse som familiemedlem og som bruker av hjelpeappa-

ratet i lys av makt og anerkjennelse»¹ har jeg fått en innsikt utover den etiske og mer intuitive praksisen jeg har fulgt. I denne artikkelen vil jeg ta for meg lovgivning og sentrale teoretiske modeller og diskusjoner omkring barns og unges medvirkning.

Axel Honneths anerkjennelsesteori

Jeg vil starte med «å slå på» det anerkjennelseslyset jeg vil se på de unges deltakelse i. Anerkjennelse er et begrep det er enkelt å slutte seg til og det framstår som selvsagt at ungdoms deltakelse skal anerkjennes, og at ungdom skal anerkjennes som sentrale

og kompetente aktører i eget liv. Etterhvert vil jeg vise at dette ikke er like enkelt å realisere som å formulere – som så mye annet innenfor pedagogisk og helse- og sosialfaglig arbeid.

Et viktig etisk spørsmål må reises her knyttet til vår stadige higen etter anerkjennelse.

Anerkjennelsesteorien til Frankfurterskolens Axel Honneth (2003, 2007) er et bidrag som til en viss grad operasjonaliserer begrepet anerkjennelse. Honneth legger til grunn at erfaring av anerkjennelse er en forutsetning for en vellykket identitetsutvikling. Han sier: Anerkjennelse er «å bekrefte menneskelige subjekters eller gruppers positive egenskaper» (Honneth 2003: 233). Det er viktig å merke seg at Honneth understreker de aktive anerkjennelseshandlingene fordi: «det er atferdsformene som i utgangspunktet skaper den troverdigheten som er av normativ betydning for det anerkjente subjektet» (ibid). Her ser vi konturene av det krevende med å anerkjenne ungdoms deltakelse: det skal ikke bare erkjennes som en rettighet barn og unge har, men aktivt anerkjennes gjennom handlinger som gjør at ungdom faktisk erfarer det som anerkjennelse. Det forutsetter ikke at det de foreslår nødvendigvis blir realisert, men det er nødvendig at det blir realitetsbehandlet.

Anerkjennelseshandlinger har sin motsetts i ringeaktserfaringer. Ringeaktserfaringene, eller krenkelsene, ligger ifølge Honneth til grunn for alle kamper for anerkjennelse som individer og grupper velger å kjempe (Willig 2003: 18). Krenkelser kan være direkte, men også indirekte – gjennom fravær av den anerkjennelsen vi alle har normativt krav på og en forhåndsinnstilling

og dermed forventning om at vi vil møte fra omgivelsene (Honneth 2003). Å ikke bli sett; å ikke bli møtt; å ikke oppleve seg selv som anerkjennelsesverdig kan være en erfaring av usynliggjøring – en erfaring barn og unge kan ha både som kollektiv og individuell erfaring.

Når anerkjennelse er så viktig for utviklingen av menneskets selvbylde, eller identitet om man vil, må det innebære at vi erfarer anerkjennelse gjennom ulike former i ulike settinger. Honneth (2007) har gjort en grundig analyse av dette – en analyse som har sin styrke i å være både intuitivt forståelig og kontekstualisert. Han hevder at:

Graden av positivt selvforhold vokser med hver ny form for anerkjennelse som den enkelte kan relatere til seg som subjekt. Muligheten for selvtilitt er nedlagt i kjærlighetserfaringen, muligheten for selvrespekt i erfaringen av rettslig anerkjennelse og muligheten for selvverdsetting i erfaringen av solidaritet (Honneth 2007: 181).

De tre ulike anerkjennelsesformene erfares i tre ulike sfærer: Kjærlighet i familiesfæren, rettigheter i den juridiske sfæren og solidaritet i det større sosiale fellesskapet.

Kjærlighet opplever vi primært i familien, men også i andre dypere relasjoner preget av sterke følelser som i parforhold og vennsforhold. Honneth (2007) legger Winnicotts objektrelasjonsteori til grunn og mener at kjærlighet som anerkjennelse må innebære en vellykket individuering av barnet – fra symbiose til autonomi. Anerkjennelsesformen kjærlighet er det konstitutive elementet i personlighetsutviklingen og morskjærligheten en betingelse for selvrealisering (Honneth 2007). Ifølge Honneth (2007) er anerkjennelse

gjennom erfaring av kjærlighet en forutsetning for å kunne relatere seg på en god måte til andre seinere i livsløpet. Og langt på vei også en forutsetning for at de andre anerkjennelsesformene kan erfares som anerkjennende.

De individuelle rettighetene innebærer likhet som rettighetsbærere i den juridiske sfæren slik at vi anerkjennes som «moralisk tilregnelig i samme grad som de andre samfunnsmedlemmene» (Honneth 2007: 147). Her møter vi en utfordring når det gjelder barns og unges rettigheter: kan de kategoriseres som moralisk tilregnelige og med det ansvarlige? Hva med særlig sårbare barn og unge som de som mottar tjenester fra for eksempel barnevernet eller barne- og ungdomspsykiatrien? Er de moralisk tilregnelige?

Som den siste, men også mest krevende anerkjennelsesformen er Honneth (2007) opptatt av solidaritet. Det er den formen for anerkjennelse vi kan erfare i det større sosiale fellesskapet, på bakgrunn av hvem vi er, hvilke egenskaper vi har og hvordan vi bidrar inn i det større eller mindre fellesskapet vi er deltakere i. Hvilke egenskaper som er anerkjennelsesverdige er historisk og kulturelt foranderlig – et eksempel kan være konstruksjonen av det veltilpassede barnet for en generasjon siden som «det stille, rolige og lydige barnet». I dag er barnet med slike egenskaper et barn som fort kan vekke bekymring fordi det er for lite selvstendig og selvhevdende og bryter med dagens forståelse av det veltilpassede barnet. Det er også verdt å merke seg det foranderlige i hvem det er som har makt til å anerkjenne de stadig foranderlige anerkjennelsesverdige egenskapene – historisk fra religiøst verdsatte til sekulært verdsatte egenskaper; fra kirkens og prestens anerkjennelse til psykologers og pedagogers definisjoner og diagnoser.

Et viktig etisk spørsmål må reises her knyttet til vår stadige higen etter anerkjennelse. Vi er som individ stadig på leiting etter anerkjennelse – kan behovet for selve anerkjennelsen bli så stort at vi lar være å ta hensyn til egne behov? At vi i for stor grad innordner oss, tilpasser oss og gjennom det ødelegger for et positivt selvbilde? Den som har makt til å anerkjenne har også makt til å krenke gjennom anerkjennelsens direkte motsatser, men ikke bare det: Vi kan utsette andre for det Willig (2006) i sin kritikk av Honneth kaller for «etisk vold». På grunn av behovet for anerkjennelse kan forståelser og roller reproduseres – og dermed være til hinder for frigjøring – eller til hinder for reell deltakelse fordi unge tilpasser sine synspunkt og sin deltakelse til det som gir tilgang på anerkjennelse. Denne anerkjennelsen kan være gjennom kjærlighet fra viktige personer som foreldre, kjærester og nære, gode venner eller gjennom opplevd solidaritet og den sosiale verdsettingen de kan erfare fra lærere, sosialarbeidere eller terapeuter – og ikke minst fra sentrale grupper som klassen, gjengen eller kanskje andre beboere i en barneverninstitusjon.

Juridiske og teoretiske begrunnelser for unges deltakelse

Etter denne presentasjonen av Honneths anerkjennelsesteori vil jeg fokusere på anerkjennelse i form av deltakerrettigheter for unge, eller barn som de betegnes som i lovverket fram til fylte 18 år. I denne presentasjonen vil jeg generelt forholde meg til ungdom som barnet i alderen mellom 12 og 18 år – men når jeg beveger meg over til en drøfting av barnet i spesialisthelsetjenesten og barnevernet vil jeg avgrense nærmere.

Det er rimelig å starte med Barnekonvensjonens artikkel 12:

Partene skal garantere et barn som er i stand til å danne seg egne synspunkter, retten til fritt å gi uttrykk for disse synspunkter i alle forhold som vedrører barnet, og tillegge barnets synspunkter behørig vekt i samsvar med dets alder og modenhet.

Her er det retten til «å gi uttrykk for» synspunkter som framheves. Konvensjonen pålegger oss også å tillegge barnets synspunkter vekt i forhold til alder og modenhet.

I Barnelovas § 31 slås det fast at foreldre skal gi barnet «stendig større sjølvråderett med alderen og fram til det er myndig». Det er viktig å merke seg at dette er en plikt foreldrene har – barnet *skal* få komme med sin mening i viktige spørsmål som er av betydning for dem. I lovens § 33 konkretiseres dette med alder og modenhet noe: Når barnet er fylt 7 år, skal det få si sin mening, blant annet om hvor det vil bo dersom foreldrene skiller lag. Det skal legges stor vekt på hva barnet mener etter at det har fylt 12 år. Det understrekes i forarbeidene til loven at dette ikke er til hinder for at barn skal bli hørt også før 7 år.

Men formuleringer som «stendig større sjølvråderett» og at «det skal legges vekt på barnets mening» kan ikke forstås som *selvbestemmelse*. Det er riktigere å betegne det som *medbestemmelse*. Barns medbestemmelse er noe vi må forholde oss til mye oftere enn til barnets selvbestemmelse som er klart juridisk regulert: det omhandler for eksempel retten til å ta enkelt arbeid fra 13 årsalderen, eget ansvar for kriminelle handlinger etter 15 år og den seksuelle myndighetsalderen på 16 år. Mens det for eksempel ikke er juridisk gitt at et barn på 12 år selv bestemmer hvem av foreldrene det skal bo

hos hvis de skiller seg. Avgjørelsene foreldre må ta etter at de har snakket med barnet og hørt dets mening skal veies opp mot hensynet til barnets beste, både på kortere og lengre sikt. Vi opplever at vi, også som profesjonelle, stadig står i det dilemmaet at barnet både skal beskyttes og få ivaretatt sine rettigheter til medbestemmelse i vanskelige situasjoner.

I de fleste situasjoner handler det altså om retten til medbestemmelse mer enn retten til selvbestemmelse. Denne presiseringen åpner opp for to viktige perspektiv: For det første blir forventningen om *deltakelse* rimelig når en snakker om *medbestemmelse* – hvor noe altså skal bestemmes *sammen* med andre. Og nettopp dette «sammen med andre» minner oss om det andre viktige perspektivet: nemlig at det alltid er ulike former for makt i spill når barn og unge skal få realisert sine rettigheter.

Ved å gå fra begrepet «selvbestemmelse» til «medbestemmelse» synliggjør vi det makthierakiet som faktisk består i relasjonen mellom foreldre og barn. Og mellom andre voksne og barn. Foreldres rett og plikt til å ta avgjørelser for barnet viser at maktfordelingen er juridisk, men også kulturell og diskursiv – og sterkt knyttet til forventninger om økt modenhet ved økende alder; på veien mot den magiske 18-årsdagen med den modenheten, friheten, ansvaret og selvstendigheten som skal være et kjennetegn på voksenhet.

De dominante forståelsene av barn og unge bygger i stor grad på utviklingspsykologiens faseteorier og slik posisjoneres barn i stor grad ut fra alder. For de yngste barna vil det bety at de oppfattes som inkompetente på grunn av ennå ikke ferdig utviklede kognitive evner. Men hva med ungdom? Etter min mening posisjoneres også de som i alle fall delvis inkompetente

– ikke på grunn av manglende kognitiv forståelse, men på grunn av den sosiale konstruksjonen vår av «ungdom». Den dominante konstruksjonen påvirker i stor grad våre muligheter for tilnærminger til dem. Henningsen (2009: 3) beskriver dette som «Bekymringsblikket» som er «den forstandige autoritetens uro og beskyttelses-trang på vegne av det ustyrlige og sårbare overgangsobjektet».

Gjennom å posisjonere unge i beste fall som ustyrlige og sårbare – og i verste fall som farlige; i alle fall som potensielt farlige gjennom en tendens til demonisering av unge i deler av Europa (Backe-Hansen 2011), utøver vi makt.

Gjennom posjoneringene våre av de unge påvirker vi i stor grad deres anerkjennelses**betingelser** i situasjonen eller saken det skal forhandles over. Men før jeg går dypere inn i betingelsene for deltakelse og med det betingelser for tilgang til arenaer der anerkjennelse tildeles, må jeg si noe mer om hvordan jeg forstår deltakelse.

Et individuelt rettighetsperspektiv er ikke nok når vi ønsker å forstå unges muligheter for reell deltakelse – når vi vil tilrettelegge for realisering av den juridiske medbestemmelsen hvor den unges mening også får betydning. Og gjennom det – makt. Fitzgerald peker fortsatt i 2010 på at det eksisterer et gap «mellom forventningene til unges deltakelse og hvordan de opplever og erfarer deltakelse på ulike arenaer i livet».

FN's barnekomité har i 2009 i en kommentar til Barnekonvensjonens artikkel 12 pekt på at deltakelse er å forstå som

pågående prosesser som omfatter informasjonsutveksling og dialog mellom barn og voksne basert på gjensidig respekt, og hvor barn kan lære hvordan deres egne og de voksnes synspunkter

blir tatt i betraktning og former utfallet av prosessen (Backe-Hansen 2011: 7).

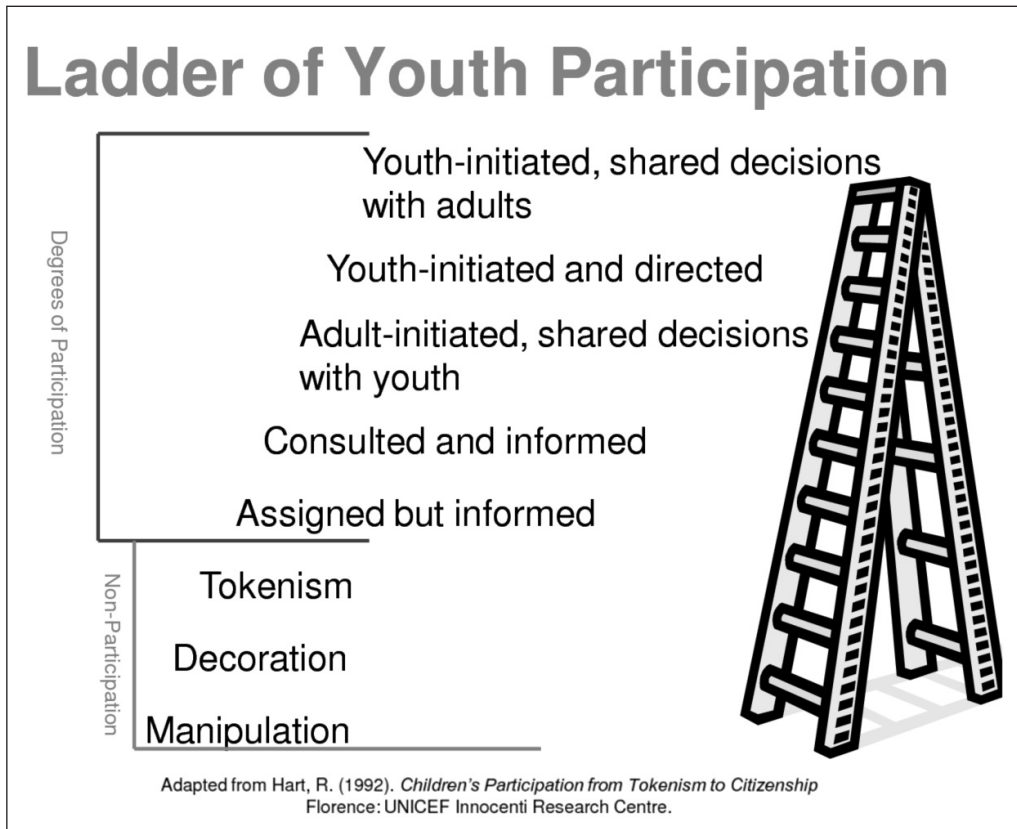
I tillegg til denne presiseringen som trekker inn dialog, gjensidighet, prosess og læring sammen med påvirkning på sluttresultatet, peker Elisabeth Backe-Hansen (2011) i et notat i forbindelse med Ungdommens maktutredning, på etikk og den enkelte ungdoms posisjon som sentralt. Jeg ender dermed opp med å slutte meg til hennes vide forståelse:

Deltakelse er et flerdimensjonalt begrep; et fenomen som i tillegg til en grunnleggende rettighetsdimensjon innebærer prosesser, relasjoner, etiske forpliktelser, ivaretagelse i ulike kontekster og med ulik intensjonalitet, og med ulike resultater for unge som også avhenger av dere individuelle posisjoner (Backe-Hansen 2011: 9).

Med denne vide tilnærmingen ser vi at deltakelse er en del av hverdagslivets praksiser og må foregå på alle de arenaene der de unge ferdes.

Roger Hart's «Ladder of youth participation» refereres hyppig i litteratur om barn og unges deltakelse. Den representerer nyttig analytisk hjelp for drøfting av både deltakelse og deltakelsesbetingelser.² Den anskueliggjør at ikke alt voksne mener å anse som deltakelse faktisk er det – ikke minst fordi Hart legger til grunn omtrent den samme vide forståelsen som Backe-Hansen (2011) gjør.

De tre nederste trinnene på stigen er ikke autentisk deltakelse – det er «ikke-deltakelse». Hart kaller det «manipulering», «bruk av barn og unge som dekorasjon» og «medvirkning på liksom». På de to nederste nivåene bruker voksne barna for å støtte opp under sine egne interesser. «Medvirkning på

lik som» brukes for å beskrive situasjoner hvor ungdom tilsynelatende gis en stemme, men i realiteten har få eller ingen valg når det gjelder prosjektets tema eller gjennomføring.

Når vi beveger oss over til Harts fjerde trinn ser vi at det fortsatt er de voksne som initierer og «eier» prosjektet. De unge kan få tildelt en sak, informeres om hensikten med det og må forstå intensjonene og hvorfor de skal delta. Slik kan de få en meningsfylt rolle, men ingen egentlig påvirkning. Men om man beveger seg videre til det femte trinnet vil det innebære at de unge er mer involvert og at meningene deres tas på alvor.

Vanligvis vil man si at barnekonvensjonens rettigheter er oppfylt med det femte trinnet (Backe-Hansen 2011). Barn skal bli

hørt og få gi uttrykk for sine synspunkt, og det skal tas hensyn til det de mener i forhold til alder og modenhet. Helt i tråd også med den vide forståelsen av deltakelse som jeg presenterte tidligere, peker Hart på at det er ikke noe i veien for å gå lenger. De tre siste trinnene på stigen er også det han kaller «ekte medvirkning». På det sjette trinnet er prosjektene fortsatt initiert av voksne, men ansvaret for å ta beslutninger deles med de unge. På det sjuende trinnet finner vi prosjekter som er initiert og gjennomført av ungdommene selv, mens det åttende trinnet beskriver prosjekter initiert av unge, men der beslutningene deles med voksne; det er altså *medbestemmelse* Hart har plassert på det høyeste området i sin hierarkiske stige.

Posisjonene de unge tildeles av oss voksne er av avgjørende betydning for tilgangen til deltakelse og dermed også arenaer for anerkjennelse: På «min» videregående skole fikk en spesialklasse for elever med utviklingshemming etter hvert en representant i elevrådet. Gjennom dette vervet erfarte elevrådsrepresentanten anerkjennelse både som rettighetsbærer og som deltaker i et større sosialt fellesskap. Eleven fikk tilgang på anerkjennelsesarenaer som bidro til bedret selvrespekt og selvverdssetting. Det er til syvende og sist de voksnes maktutøving gjennom tilrettelegginger, holdninger og praksiser som er avgjørende for deltakelse og ungdoms tilgang til rettslig, men også solidarisk anerkjennelse.

Med en gang den unge befinner seg i en «unormal» situasjon, som utviklingshemmet, barnevernsbarn eller psykisk syk mener jeg behovet deres for anerkjennelse gjennom deltakelse øker – samtidig viser forskning at vår erkjennelse og anerkjennelse av dette behovet er svak og at praksis er enda svakere, på tross av både veiledere og ulike program for å realisere barnekonvensjonens krav (Tjelflaat og Ulset 2007).

Unge deltakelse som familiemedlem

Men nå er det først ungdoms deltakelse som familiemedlem som skal vies oppmerksomhet. Funn fra forskning som trekker inn de unges forhold til sine familier, utfordrer forestillingen om opposisjon og emosjonell distanse som forutsetning for utviklingen av den autonomien man forventer at den unge skal utvikle (Gulbrandsen 2008, Hennem 2002, Heggen og Øia 2005, Mathiesen m.fl. 2007). Hilde Lidén (2003: 45) peker på konsekvensene av dette: «Forståelsen av autonomi og selvstendig-

gjøring er mytebelagt og underkommuniserer avhengighetsrelasjoner og kontinuitet.»

I den longitudinelle studien UNGFORSK finner Heggen og Øia (2005) ikke empirisk støtte for at familien har fått redusert betydning, snarere tvert imot. For det store flertallet av ungdom er relasjonen til foreldrene preget av tillit, støtte og kontroll; med mor (og i noe mindre grad far) som den primære personen trettenåringene ville henvende seg til med et personlig problem, for hjelp med lekser og for å diskutere utdanningsvalg. Med økende alder avtar foreldrenes kontroll og støtte og venner får økende betydning, men også for nittenåringene i studien er foreldrene sentrale. Forskerne slår fast at: «Hovedinntrykket er at familien og foreldras betydning og støtte for ungdoms mestring av ungdomsfasen er svært viktig» (ibid: 52).

Ifølge Moshuus (2004) har både foreldre og ungdom i Norge en forventning om at foreldre skal opptre som det han betegner som «kjærlige sjefer». Han forklarer dette med den norske likhetskulturen og sier videre: «Norske ungdom og deres foreldre snakker sammen. Både de unge og deres foreldre forventer av dem at de både skal utvise kjærlighet og at de skal utvise autoritet når det er nødvendig» (Moshuus 2004: 61).

Det synes fortsatt rimelig å anse familien som et arbeidsfellesskap, selv om man ikke lenger tar opp poteter, kjerner smør og gjeter buskapen.

Nicole Hennem, som er en av få forskere som har studert hverdagsliv med ungdom i en norsk kontekst, advarer mot usynliggjøringen av den reelle maktfordelingen innenfor familien. Hun mener at likhetsdiskursen om egalitære, demokratiske og

likestilte familierelasjoner fører til at makt og flyt av makt mellom generasjonene blir underkommunisert og tabuisert (Hennum 2002). Makt og utøving av makt aktualiseres særlig når ungdom viser ulike avvik. Dette vil jeg snart se nærmere på, men først til 'vanlige unge i vanlige familier.' Deltakelse som familiemedlem skjer gjennom praktiske oppgaver, sosialt samvær, forhandlinger om posisjoner og gjensidig anerkjennelse mellom familiemedlem.

Hva forteller de unge selv om egen deltakelse som familiemedlem? I Statistisk Sentralbyrås Tidsbruksundersøkelse har ungdom gjort rede for gjøremål som å passe søsken, lufte hunden, lage mat, dekke bord og vaske opp. Så mange som syttititre prosent av ni- til femtenåringene deltar i snitt i underkant av en time daglig med husholdsarbeid (Vaage 2012). For neste aldersgruppe er både andel og tidsbruk økt betraktelig slik at de bruker halvparten så mye tid som foreldregenerasjonen på denne typen arbeid som må til for at det praktiske familielivet skal fungere (ibid). Det synes fortsatt rimelig å anse familien som et arbeidsfelleskap, selv om man ikke lenger tar opp poteter, kjerner smør og gjeter buskpen. Familier gjør andre ting sammen enn tidligere – ikke ingenting. Familien er ikke funksjonstappet og kun arena for emosjonalitet og intime relasjoner, men den er også en slik arena.

Statistisk Sentralbyrå sin oversikt over den sosiale deltakelsen og tid brukt på samvær innenfor familien viser at det knapt har vært reduksjon de siste ti årene. Men både fjortenåringene og foreldrene deres uttrykker i Folkehelseinstituttets store TOPP-undersøkelsen³ at de gjerne skulle hatt mer tid sammen (Mathiesen m.fl. 2007).

Men nå må vi bevege oss over til selvbestemmelse, medbestemmelse og deltakelse. Grensesetting er et viktig tema for

foreldre til både barn og unge. I en norsk kontekst, særlig i en middelklassekontekst, vil foreldre bestrebe seg på å ivareta barnets individualitet og frihet; en utfordring som blir stadig større når barnet beveger seg fra barn til ungdom. Forskning viser at foreldre i Norge i stor grad mestrer denne utfordringen – i samarbeid med ungdommene sine: En analyse av foreldrerelatert datainnnsamling i TOPP-undersøkelsen da barna var seksten og sytten år viser at åttifem prosent av mødrene og syttifem prosent av fedrene forteller at forholdet til ungdommen alltid eller oftest er preget av kjærlighet og varme (Nasjonalt Folkehelseinstitutt 2010a)². At forholdet også inneholder konflikter er vanlig, men preger ikke relasjonen slik at det beskrives som en daglig kamp. Flere mødre enn fedre forteller at ungdommene kommer til dem for å få hjelp og trøst og at de oftest syns det er lett å forstå hva de unge føler.

Deltakelse og medbestemmelse har gode vilkår fordi vår oppdragsideologi er kjennetegnet av et mål om likestilte relasjoner.

Jeg våger meg altså på den påstanden at de fleste unge erfarer kjærlighet som anerkjennelse i den private sfæren familie – noe som har positiv innvirkning på deres selvtilit. De erfarer også at de er meningsberettiget og at det de sier blir lyttet til og tatt på alvor. Anerkjennelsen gjennom å få ivaretatt retten til å mene og til å påvirke er et viktig bidrag til selvrespekten – fordi det er gjennom respekt fra andre vi utvikler vår selvrespekt. Reell innflytelse på eget liv er realisert deltakelse og med det makt – slik Backe-Hansen (2011) bruker maktbegrepet.

Fra TOPP-undersøkelsen vet vi at foreldres kontroll over de unge, noe som er an-

sett som en helt sentral foreldredimensjon av de fleste familieforskere, ikke utøves ved at foreldre for eksempel tar kontakt med venners foreldre, sjekker vesker og avtalebøker eller utøver andre former for aktiv kontroll. Det er gjennom den nære og tillitsfulle relasjonen til den unge selv at foreldrene informeres om hvem vennene er, hva de gjør og hvor de oppholder seg (Mathiesen m.fl. 2007). Det er en gjensidig forståelse av at ungdomstid innebærer andre samhandlingsformer som preger relasjonen. Det er heller ikke mange som oppgir at de ofte krangler med foreldrene sine – Rossow (2003) finner at dette kun gjelder seksten prosent av ungdomsskoleelevene og tretten prosent av elevene på videregående. Moshuus (2004) finner i sin intervjuundersøkelse at norske ungdommer ikke krever autonomi fra foreldre som vil være sjefer over dem. Det trenger de ikke kreve fordi begge parter forventer at økt autonomi er noe det kan og skal forhandles om – mellom ideelt sett likeverdige parter. Så mange som nitti prosent av seksten- og syttenåringene i den siste datainnsamlingen i TOPP-undersøkelsen er svært eller litt enige i utsagnet «Jeg er tilfreds med livet mitt,» samtidig med at mange også opplevde å være lei seg, rastløse, ikke føle seg betydningsfulle eller være glad for noe (Nasjonalt Folkehelseinstitutt 2010b).⁵ Dette kan forstås som en aksept av at et tilfredsstillende ungdomsliv også periodevis innebærer emosjonelle utfordringer. De fleste rapporterer at de har foreldre som nesten alltid eller alltid er til hjelp og støtte (ibid).

Ifølge en studie av Gulbrandsen (2008) representerer foreldrene fortsatt sentrale relasjoner i de unges liv og utviklingsprosjekt og de voksne er sensitive for at disse relasjonene er under forhandling. Heller ikke hun finner at konflikter knyttet til auto-

ritetsutøvelse og grensesettingsarbeid fra foreldrene i forhold til ungdommens autonomibestrebelse er det som preger ungdommenes fortellinger om hverdagene sine. De beskriver et gjensidig forhandlingsarbeid hvor relasjonsutforming er sentralt – ungdommene og deres foreldre prøver ut hvem de skal og kan være for hverandre. Det er en ny måte å leve sammen på – hvor det ikke er avstand mellom dem som er sentralt, men utvikling av relasjonen i retning større gjensidighet.

Den presenterte forskningen viser at ungdoms deltakelse som familiemedlem generelt er godt ivaretatt i Norge. Innenfor familiene erfarer de fleste unge gode betingelser for anerkjennelse – primært som kjærlighet med positive konsekvenser for selvtiliten. Deltakelse og medbestemmelse har gode vilkår fordi vår oppdragelsesideologi er kjennetegnet av et mål om likestilte relasjoner. Og vi bestreber oss på å gi barn og unge en plass innenfor rammen av slike relasjoner. På grunn av dette likhetsidealet opplever de fleste den formen for deltakelse som tillates av de «kjærlige sjefene» de ønsker at foreldrene skal være. Slik anerkjennes de også som moralsk ansvarlige, de vises respekt og utvikler sin selvrespekt.

Unges deltakelse som brukere av barnevernet

Men nå over til unges deltakelse som brukere av hjelpeapparatet. Tidligere våget jeg meg på en påstand om at unge som erfarer en «annerledes eller uvanlig» ungdomstid har et større behov for deltakelse enn der det meste går stort sett går som forventet. Som brukere av hjelpetjenestene får deltakelsen en annen betegnelse; den blir til brukermedvirkning. Her kommer også flere lovreguleringer inn; blant annet

fra Pasient- og brukerrettighetsloven hvor hele kapittel 3 omhandler retten til medvirkning og informasjon.

I Pasient- og brukerrettighetslovens § 3.1 slås det fast at «Pasient og bruker har rett til å medvirke ved gjennomføring av helse- og omsorgstjenester» og at «Tjenestetilbudet så langt som mulig skal utformes i samarbeid med pasient og bruker. Det skal legges stor vekt på hva pasienten og brukeren mener ved utforming av tjenestetilbudet». I § 3–4 kommer en viktig opplysning når det gjelder helsetjenester: Barnets myndighetsalder er 16 år innenfor helselovgivningen – etter fylte 16 år er det altså ikke juridisk riktig å informere foreldre om barnets helsesituasjon uten først å ha fått samtykke fra ungdommen selv. Vi ser altså at retten til deltakelse er juridisk tydeligere for barn som «brukere» enn som «bare barn».

Men hva vet vi om realiseringen av retten til brukermedvirkning for unge brukere? Har de makt til å påvirke eget tjenestetilbud? Jeg har konsentrert meg om litteratur om utbredte metoder innenfor barnevernet fordi det er lite kunnskap om unges deltakelse i barne- og ungdomspsykiatrien som er mitt primære interessefelt. Jeg vil først ta for meg Multisystemisk terapi for ungdom mellom 12 og 18 med store atferdsproblem (MST).⁶

Dette evidensbaserte programmet ble introdusert som en nasjonal satsning i 1999 og tilbys nå i alle fylker. Lederen for det norske MST-teamet, utpekt som det beste MST-teamet i Europa, peker på at det viktigste målet med intervensjonen er å «Få foreldre og foresatte tilbake i lederrollen innenfor familien».⁷ Når målgruppen er unge mellom 12 og 18 år, unge som juridisk sett har omfattende rettigheter, gir en slik uttalelse grunn til å spørre om realiseringen av brukermedvirkning for ungdom som

kommer med i slike tiltak. I artikkelen «Den unges plass i multisystemisk behandling av atferdsforstyrrelser» gir Mauseth (2007) en presentasjon av gangen i den terapeutiske prosessen i MST. Deltakere er ungdom som vanligvis motsetter seg tiltaket, dette er noe foreldre og behandlere eller barnevern har bestemt skal skje, ofte med institusjonsplassering som riset bak speilet. Det er MST-terapeuten og foreldrene som setter mål for tiltaket og bestemmer hvordan målene kan nås – den unge er vanligvis først med når belønningsformen skal bestemmes. Belønning og bortfall av belønning er helt sentralt i metoden, sammen med tydelige beskjeder om hva slags atferd som utløser belønning eller ikke. Hvis vi ser tilbake på Harts stige over deltakelse er det fristende å karakterisere dette som manipulering. Det holder ikke at Mauseth (2007: 122) forsvarer deltakelsen slik: «En kan si at ungdommen alltid er representert i hodene på dem som deltar i behandlingen, enten de selv er der eller ikke.»

Pedersen (2012) har gjort en intervjustudie av hvordan ungdommene opplevde denne terapiformen og de forteller at de opplevde å bli pratert på et opplegg, de ble ikke spurt om egen forståelse av problemet, visste ikke hva MST var – og hadde ingen mulighet til å velge eller velge bort tiltaket. De ble sjokkerte og skremte over det som skulle skje. De fleste opplevde etter hvert at opplegget var positivt – de fikk et bedre forhold til familie og skole, reduserte atferdsproblemer og fant seg bedre til rette. Pedersen (2012) oppsummerer grunnen til dette med at de opplevde belønningene som attraktive og at de gjennom endret atferd etter hvert forstod at tiltaket var til deres eget beste. Når de endret atferd fikk de også bedret mulighetene sine for deltakelse og påvirkning: de ungdommene som viser det de voksne anser som anerkjennelsesverdige

atferd, får delta. De andre blir overstyrt – for sitt eget beste.

Også når det gjelder ungdom plassert i barneverninstitusjoner, viser en undersøkelse fra Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge at unges muligheter for deltakelse er sterkt begrenset (Tjelflaat og Ulset 2007). Hverdagens ofte rigide rutiner og til dels meningsløse regler sammen med ansattes holdninger til at dette er barn som primært trenger tydelige grenser og forutsigbarhet, fører til at ungdommene etter hvert innordner seg – i institusjonene som i MST: de lar være å si fra om ting de er uenige i for å sikre seg at de ikke mister lommepenger eller andre goder som de ansatte distribuerer. De utsettes altså for omfattende utøving av makt – i det bestes hensikt fordi vi møter dem som «ustyrlige og sårbare overgangsobjekt» slik Henningsen (2009) peker på. Tjelflaat og Ulset (2007: 68) er spørrende til om en «Institusjonell metodikk som bygger på sterk regelstyring og sanksjoner» kan stå i strid med barnekonvensjonens og norsk barnevernlovs bestemmelser. Og jeg kan ikke fri meg fra å tenke at disse ungdommene utsettes for det Willig (2003) kaller etisk vold.

Finnes det da noen måter å organisere på som kan øke unges mulighet for deltakelse i barnevernssaker? Strandbu (2008) framhever familieråd med god forberedelse og god tilrettelegging som en metode som kan ivareta barns og unges rett til deltakelse og medvirkning. Hun argumenterer for at de unge aller helst skal ha profesjonelle støt-tepersoner som de har tillit til og som forbereder møtene sammen med dem for at de skal makte å være aktive deltakere i familierådsmøtene. Hun peker på hvordan beskyttelsestenkning har vært til hinder for unges deltakelse, men viser gjennom praktiske eksempel hvordan deltakelse faktisk kan minske sårbarhet snarere enn

motsatt. Her har Warming (2003) et viktig poeng: Deltakelse kan *motvirke* sårbarhet fordi det gir avlastning når barnet får snakke med anerkjennende voksne og en sammen kan utdype forståelser og sammenhenger. Også det å aktivt kunne påvirke egen livssituasjon bidrar til mindre grad av handlingslammelse i en sårbar situasjon.

Unges deltakelse som brukere av barne- og ungdomspsykiatrien

Ungdoms anerkjennelsesbetingelser som deltakere i barne- og ungdomspsykiatrien (BUP) er et tema som er lite utforsket. Forskning viser at realisering av brukermedvirkning er en stor utfordring innenfor psykisk helsevern generelt – og en brukerundersøkelse fra BUP viser at det er medvirkning og medbestemmelse både foreldre- og barneinformantene er minst fornøyde med (Kunnskapscenteret 2008).

I møtene med eksperter i spesialisthelsetjenesten vil de profesjonelle forståelsene dominere. Jeg vil illustrere med materiale fra min egen forskning (Hasle 2013) om hvordan de profesjonelle forståelsene dominerer i møtene med spesialisthelsetjenesten. Fjorten år gamle Frida, som har en alvorlig spiseforstyrrelse, gjør erfaringer både som poliklinisk og som innlagt pasient. I perioden hvor hun går til samtaler på BUP får hun selv ansvar for å sikre at hun får i seg mat etter ei spisealiste som hun enten har fått eller utarbeidet sammen med psykologen: hun anerkjennes altså som ei ung jente som har kompetanse og ressurser til å mestre dette selv. Det gjør hun ikke. Moren sier i ettertid at hun var altfor dårlig og at de som foreldre burde vært involvert i behandlingen. Hun må legges inn, og gjennom denne innleggelsen strippest hun helt for muligheter for deltakelse: På

avdelinga behandles spiseforstyrrelser etter en fast prosedyre – eneste mulighet for deltakelse er å protestere gjennom å skrive seg ut. I hennes tilfelle ville hun trenge foreldrenes godkjennelse siden hun er under seksten år. Hun blir – og underlegger seg behandlingen og friskner etter hvert til. Det er kun gjennom tilpasning og innordning til ekspertenes evidensbaserte behandling hun gis mulighet for å lykkes. Mia, også fjorten år, har en alvorlig tvangslidelse og får også tilbud om evidensbasert behandling, men tør ikke utsette seg for den nødvendige eksponeringsterapien. Hun får ingen støtte fra BUP på sitt forslag om å starte med «pratetimer» som hun kaller det. Hun opplever seg krenket; hennes rett til brukermedvirkning blir avvist – selv om hun har lest om brukerrettighetene sine på BUP sine hjemmesider: «Du har rett til å være med på å bestemme hva som skal skje på BUP» står det der. Honneth (2007: 142) beskriver konsekvensen av slike erfaringer: «Å bli nektet sosialt gyldige rettskrav betyr at den enkelte ikke får innfridd sin intersubjektive forventning om å bli anerkjent som et subjekt som er i stand til å foreta moralske vurderinger.» Selv om Mia kjente til sine rettigheter som bruker av BUP, mistet hun tilbudet sitt fordi hun ikke maktet å møte til eksponeringsterapien – ifølge BUP fordi hun og foreldrene ikke var motivert for behandling. Men Mia og familien får etter hvert et nytt tilbud og blir lagt inn på en familieavdeling – her opplever

alle at de blir lyttet til og møtt som kompetente. Overlegens råd til familien og den lokale BUP'en er at «skal Mia bli bedre må hun selv *sitte i førersetet*» (Hasle 2013: 226).

Avslutning

Medvirkning og deltakelse er helt avhengig av at de som har makt gir unge brukere tilgangen til de arenene der anerkjennelse tildeles – det være seg i terapirommet, på sykehuset, i familieråd eller i barnevernsinstitusjoner. På bakgrunn av det lille vi vet om unges faktiske deltakelse og realisering av retten til brukermedvirkning vil jeg driste meg til å komme med en påstand om at de som kan betegnes som «utsatt ungdom» er dobbelt utsatt for mulige krenkelser – fordi de både tilhører kategorien «ung» forstått som «det ustyrlike og sårbare overgangsobjektet» (Henningsen 2009) og kategorien «psykisk syk» eller «barnevernsbarn» som ikke kan belastes med å skulle mene noe om sin egen situasjon. Denne posisjonen gjør at de stadig står i fare for ikke å få bekräftet sine positive egenskaper som menneskelige subjekt – det Honneth altså kaller anerkjennelse. Selvrespekt og selvverd oppnår man kun gjennom å bli vist respekt og erfare seg som verdsatt – her kan erfart brukermedvirkning være en form for anerkjenneshandling som «skaper den troverdigheten som er av normativ betydning for det anerkjente subjektet» slik Honneth (2003: 233) understreker.

Noter

¹ Artikkelen er en lett omarbeidet versjon av prøveforelesning over dette gitte temaet til disputas 21.6.2013.

² Illustrasjonen er hentet fra <http://www.docstoc.com/docs/56721777/Ladder-of-Youth-Participation> 14.6.2013.

³ TOPP står for Trivsel, Oppvekst, barndom- og ungdomstid og er en longitudinell spørreskjemastudie som har fulgt foreldre og barn fra barna var 18 måneder til de var 18 år. Studien «omhandler *psykiske*

plager som angst, depresjon og spiseproblemer, *normbrytende atferd* som tyveri, skoleskulk og mobbing, samt *sosiale ferdigheter* som mål på god psykisk fungering» (Mathisen m.fl. 2007: 11). Den studerer sammenhenger mellom barns psykiske helse, familiesituasjon, foreldres helse og sosiale situasjon, samt barnas skoleforhold og sosiale situasjon.

⁴ <http://www.fhi.no/dokumenter/3c832c2df2.pdf> Lastet ned 4.8.2012.

⁵ <http://www.fhi.no/dokumenter/c0c75c7a15.pdf> Lastet ned 4.8.2012.

⁶ MST står for Multi Systemisk Terapi som er en helhetlig, manualbasert terapiform bygd på atferdsteori. Hovedmålsettingen er å styrke foreldreautoriteten i familier der et barn mellom 12 og 16 år har atferdsforstyrrelser eller rusvansker. Det legges også stor vekt på samarbeid med skole og øvrig nettverk for å sikre en mest mulig enhetlig tilnærming til ungdommen og for å bidra til å etablere prososiale aktiviteter og vennereelasjoner. Vanlig intervensjonsperiode er tre til fem måneder (Atferdssenteret). <http://www.atferdssenteret.no/multisystemisk-terapi-mst/category150.html>. Lastet ned 22.4.2009.

⁷ <http://www.atferdssenteret.no/aktuelt/prisdryss-til-volda-article1514-119.html> Lastet ned 14.6.2013.

Litteratur

Barnekonvensjonen.

<http://www.barneombudet.no/barnekonvensjonen/helekonvensjonen/> Lastet ned 10.6.2013.

Barnelova. Lov om barn og foreldre LOV-1981-04-08-7.

Gulbrandsen, L. M. 2008. Utforskende samtaler med unge mennesker og foreldrene deres – begrunnelser, framgangsmåter og analyseresultater. I: Bø, B. P. og B. C. Rappana Olsen, red. *Utfordrende foreldreskap – under ulike livsbetingelser og tradisjoner*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Hasle, B. 2013. *Kjærlighet og verdighet i tilfriskningsprosesser: om foreldreskap når barn har en psykisk vanske*. Doktorgradsavhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Norsk senter for barneforskning.

Heggen, K. og T. Øia. 2005. *Ungdom i endring: mestring og marginalisering*. Oslo: Abstrakt Forlag.

Henningsen, E. 2009. Bekymringsblikket. *Tidsskrift for ungdomsforskning* 9(2): 3–23.

Hennum, N. 2002. *Kjærlighetens og autoritetens kulturelle koder: Om å være foreldre til norske 15-åringer*. Oslo. NOVA-rapport 19/2002.

Honneth, A. 2003. *Behovet for anerkendelse. En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.

Honneth, A. 2007. *Kamp om anerkjennelse*. Oslo: Pax Forlag.

Kunnskapssenteret. 2008. *Foresattes vurderinger av tilbudet ved barne- og ungdomspsykiatriske poliklinikker i 2006. Resultater fra en nasjonal undersøkelse*. PasOpp-rapport nr 2–2008.

Lidén, H. 2003. Foreldres autoritet og ungdoms selvstendighet. *Tidsskrift for ungdomsforskning* 3(2):27–47.

Mathiesen, K. S., A. Kjeldsen, A. Skipstein, E. Karevold, L. Torgersen og H. Helgeland. 2007. *Trivsel og oppvekst, barndom og ungdomstid*. Nasjonalt folkehelseinstitutt Rapport 2007:5.

Mauseth, T. 2007. Den unges plass i multisystemisk behandling av atferdsforstyrrelser. I: Haavind, H. og H. Øvreeide, red. *Barn og unge i psykoterapi. Terapeutiske fremgangsmåter og forandring*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Moshuus, G. H. 2004. Norsk foreldreskap – en øvelse i likhetskultur. *Tidsskrift for* 4(1):49–66.

Nasjonalt Folkehelseinstitutt. 2010a. *TOPP-studien. Nyhetsbrev til foreldre 2010*. <http://alturl.com/djp89> Lastet ned 4.8.2012.

Nasjonalt Folkehelseinstitutt. 2010b. *TOPP-studien. Nyhetsbrev til ungdom 2010* <http://alturl.com/maar6> Lastet ned 4.8.2012.

Pasient- og brukerrettighetsloven: Lov om pasient- og brukerrettigheter. LOV-1999-07-02-63

Pedersen, M. 2012. *Innsikt utenfra: 5 ungdommers og deres foresattes opplevelser av MST. Masteroppgave i rehabilitering. Bodø: Universitetet i Nordland.*

Rossow, I. 2003. Ungdommen nå til dags. Tall fra «Ung i Norge 2002». *Tidsskrift for ungdomsforskning* 1(3): 89–97.

Strandbu, A. 2008. *Hvordan legge til rette for barns deltakelse i familierådets beslutningsprosesser? Barnevernets utviklingssenter i Nord-Norge* http://www.bufetat.no/Documents/Bufetat.no/NBBF/25710_familierad_temahefte_081022_Final.pdf Lastet ned 10.6.2013.

Tjelflaat, T. og G. Ulset. 2007. *Barn og unges medvirkning i barneverninstitusjon. Et forskningsbasert temahefte.* Trondheim: NTNU samfunnsforskning, Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge.

Vaage, O. F. 2012. Tidene skifter. Tidsbruk 1971–2010. <http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa125/sa125.pdf> Lastet ned 14.6.2013.

Warming, H. 2003. Børneliv: En levet opplevelse og en social konstruksjon. Refleksiv deltagerobservasjon som sosialkonstruktivistisk metode. I: Hansen, A. D. og K. Sehested, red. *Konstruktive bidrag. Om teori og metode i konstruktivistisk videnskap.* Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Willig, R. 2003. Indledning. I: A. Honneth. *Behovet for anerkendelse. En tekstsamling.* København: Hans Reitzels Forlag.

Willig, R. 2006. Anerkennelsesbegrebets sociologiske semantikk. I: Lund, H. S., A. Petersen, M. og R. Willig, red. *Fordringen på anerkendelse.* Århus: Forlaget Klim.

Bente Hasle, Høgskolen i Volda, Postboks 500, NO-6101 Volda, Norge

E-mail: benteh@hivolda.no